

УДК 94(477.82)"1914/1918":373

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.02>

ОСВІТНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ В УМОВАХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Крамар Юрій,

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-5711-3634

У статті порушено проблему становлення українського освітнього простору на Волині в умовах Першої світової війни. Показано, що українське шкільництво на західноволинських землях в роки воєнного лихоліття зазнало складних і суперечливих трансформацій. Воєнні дії, часта зміна адміністративних режимів, евакуації населення, руйнування інфраструктури та загострення національного питання істотно вплинули на всі сфери суспільного життя, зокрема й на систему освіти.

Зазначено, що до 1914 р. на Волині не існувало жодної національної школи, хоча українці у Волинській губернії склали майже 70 % населення. З ініціативою заснування шкіл з українською мовою викладання на окупованих австрійцями теренах Володимир-Волинського, Ковельського і Луцького повітів виступили насамперед українські громадсько-політичні організації, що діяли в Галичині. Ініціативу заснування українських шкіл брали на себе також і Українські січові стрільці (УСС), що були прикріплені до австрійських окружних команд. Їх діяльність була спрямована на утвердження та розвиток національної школи, поширення навчання українською мовою.

Зазначено, що процес розбудови україномовних шкіл на Волині натрапляв на значні труднощі, пов'язані з цивілізаційною відсталістю краю, руйнуваннями, спричиненими Першою світовою війною, фінансовими труднощами, гострою нестачею учительських кадрів. Втім, до серпня 1916 р. на Волині відкрито 29 українських шкіл, у яких навчалося 1 885 дітей. Навчальний процес в народних українських школах забезпечував 31 учитель, серед яких були як січові стрільці, так і педагоги, що направлялися на Волинь з Галичини. Зі Львова до волинського краю надходила навчальна література, підручники, методичні матеріали. Із закликом до галицького громадянства про пожертви на волинські школи неодноразово зверталось Бюро культурної допомоги, очолюване І. Крип'якевичем.

Освітня діяльність січових стрільців на Волині тривала недовго. Вже в квітні 1917 р. австро-угорська військова адміністрація відкликала частину стрільців, а згодом ліквідувала й комісаріати. Більшість стрілецьких шкіл було закрито, окремі з них перейшли під опіку Бюро культурної допомоги. Незважаючи на це, культурно-освітня діяльність січового стрілецтва, інших українських громадських і освітніх організацій сприяла поступовому формуванню українського освітнього простору на Волині. Вперше за кілька століть місцеві українці отримали можливість здобувати освіту рідною мовою.

Україномовне шкільництво, що постало на Волині в умовах Першої світової війни відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості місцевого українського населення, сприяло формуванню національної ідентичності волинських українців. Досвід функціонування української школи в умовах війни заклав підґрунтя для подальших освітніх трансформацій у період революційних подій 1917–1921 рр. та міжвоєнної доби.

Ключові слова: Перша світова війна, україномовне шкільництво, Волинь, громадсько-культурні організації, Українські січові стрільці, окупаційна адміністрація.

Kramar Yuriy. Educational practices of the Ukrainian population of Volyn during the Great War

The article raises the issue of the formation of the Ukrainian educational space in Volyn during the First World War. It shows that Ukrainian schooling in the western Volyn region underwent complex and contradictory transformations during the war years. Military operations, frequent changes in administrative regimes, population evacuations, destruction of infrastructure, and the exacerbation of the national question had a significant impact on all spheres of public life, including the education system.

It is noted that until 1914 there were no national schools in Volyn, although Ukrainians constituted almost 70% of the population in the Volyn province. The initiative to establish schools with Ukrainian as the language of instruction in the Austrian-occupied territories of Volodymyr-Volynskyyi, Kovel, and Lutsk counties was primarily taken by Ukrainian public and political organisations operating in Galicia. The Ukrainian Sich Riflemen (USS), who were attached to the Austrian district commands, also took the initiative to establish Ukrainian schools. Their activities were aimed at establishing and developing national schools and promoting education in the Ukrainian language.

It is noted that the process of developing Ukrainian-language schools in Volyn encountered significant difficulties related to the region's civilisational backwardness, the destruction caused by the First World War, financial difficulties, and an acute shortage of teaching staff. However, by August 1916, 29 Ukrainian schools had been opened in Volyn, with

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

1,885 children enrolled. The educational process in Ukrainian folk schools was provided by 31 teachers, including both Sich Riflemen and educators sent to Volyn from Galicia. Educational literature, textbooks, and methodological materials were sent from Lviv to the Volyn region. The Bureau of Cultural Assistance, headed by I. Krypiakievych, repeatedly appealed to the citizens of Galicia for donations to volynian schools.

The educational activities of the Sich Riflemen in Volyn did not last long. Already in April 1917, the Austro-Hungarian military administration recalled some of the riflemen and later liquidated the commissariats. Most of the rifle schools were closed, and some of them were transferred to the care of the Cultural Assistance Bureau. Despite this, the cultural and educational activities of the Sich Riflemen and other Ukrainian public and educational organisations contributed to the gradual formation of a Ukrainian educational space in Volyn. For the first time in several centuries, local Ukrainians had the opportunity to receive education in their native language.

Ukrainian-language schooling, which emerged in Volyn during World War I, played an important role in raising the national consciousness of the local Ukrainian population and contributed to the formation of the national identity of Volynian Ukrainians. The experience of Ukrainian schools operating during the war laid the foundation for further educational transformations during the revolutionary events of 1917-1921 and the interwar period.

Key words: World War I, Ukrainian-language schooling, Volyn, public and cultural organisations, Ukrainian Sich Riflemen, occupation administration.

Перша світова війна стала важливою віхою в соціально-політичному та культурному житті українських земель на початку ХХ ст. Воєнні дії, часта зміна адміністративних режимів, евакуації населення, руйнування інфраструктури та загострення національного питання істотно вплинули на всі сфери суспільного життя, зокрема й на систему освіти. Особливо відчутними ці процеси були на Волині – регіоні прикордонному, поліетнічному й стратегічно важливому, який у роки війни неодноразово ставав ареною бойових дій та об'єктом культурно-освітньої політики різних окупаційних режимів.

Метою запропонованої розвідки є дослідження особливостей формування українського освітнього простору на Волині в умовах Першої світової війни, з'ясування викликів, з якими стикалася українська школа в окреслений період часу, а також аналіз ролі освітніх ініціатив у збереженні національної ідентичності місцевих українців в умовах воєнного часу.

Незважаючи на наявність окремих праць, присвячених історії освіти, суспільним процесам у регіоні, проблема української школи в умовах війни залишається недостатньо систематизованою в сучасній історіографії. Здебільшого вона розглядається фрагментарно – в межах ширших досліджень з історії освіти, національного руху або ж соціокультурних процесів початку ХХ ст. Окремі дослідження присвячені регіональним особливостям україномовної освіти на західноукраїнських теренах (Патер І. [4], Макар Ю. [3]), висвітленню ролі галицьких громадських, освітніх і культурних товариств в організації україномовних шкіл на Волині (Каліщук О. [1], Крамар Ю. [2]), аналізу освітньої політики окупаційної влади, її взаємин з місцевим населенням (Разиграєв О. [5]). Отже, спеціальних комплексних праць, присвячених функціонуванню україномовних шкіл на Волині в умовах воєнного часу наразі небагато. Пропонована стаття покликана частково заповнити наявну прогалину шляхом комплексного аналізу освітніх процесів у регіоні з урахуванням воєнних, адміністративних і національно-культурних чинників.

Перша світова війна суттєво вплинула на активізацію українського національного руху на землях, які перебували у складі різних імперій, особливо Російської, до якої належали довоєнна Волинська губернія. Активні воєнні дії на Волині та Холмщині, що велися між австро-угорськими й російськими військами від середини серпня 1914 р. до осені 1915 р призвели до окупації південної частини Волині австрійськими військами [3, с. 140]. На окупованих українських теренах австрійці запровадили військову та цивільну адміністрацію, сподіваючись адміністративно приєднати Волинь і Холмщину до окупованої території Польського Королівства [4, с. 175]. Водночас, нова влада, намагаючись схилити на свій бік місцеве (переважно українське) населення, вдавалась до кроків, метою яких було покращення його економічного та соціально-побутового становища. Одним із напрямів діяльності окупаційної адміністрації була освітня політика, наслідком якої мало стати ширше впровадження україномовного шкільництва на землях, де переважало українське населення.

Стан шкільництва на окупованих Центральними державами українських землях був надзвичайно скрутним. До Першої світової війни тут не існувало жодної національної школи, хоч українці у Волинській губернії, наприклад, склали майже 70 % населення. З ініціативою заснування шкіл з українською мовою викладання на теренах Володимир-Волинського, Ковельського і Луцького повітів, де діяла австрійська адміністрація виступили насамперед українські громадсько-політичні організації, що діяли в Галичині. Серед них – Загальна Українська Рада (далі: ЗУР) та Союз визволення України (далі: СВУ). У меморандумі до австро-угорського уряду від 15 жовтня 1915 р. вони обстоювали вимоги негайного призначення українських службовців до адміністрації, видання українських часописів, та відкриття україномовних шкіл [4, с. 175].

Відновленням українського культурно-національного життя на теренах австрійської займанщини займалось також *Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей*, засноване в серпні 1915 р. у Львові [2, с. 170]. Організаційно ця інституція, яку очолював відомий історик Іван Крип'якевич підпорядковувалась ЗУР і СБУ. Окрім того, справою організації українського шкільництва на західноволинських землях опікувались такі галицькі товариства як «Учительська громада», «Українське педагогічне товариство», «Взаємна допомога українського учительства». Водночас у Львові розпочала свою діяльність *Комісія для українського шкільництва зайнятих областей*, яка підпорядковувалась Бюро культурної допомоги. Остання взяла на себе організаційну роботу в справі відкриття шкіл на місцях, забезпечення їх учительськими кадрами, підручниками, тощо.

Після тривалих перемовин з представниками військової і цивільної влади, численних звернень українських громадських організацій верховний головнокомандувач австрійської армії архикнязь Фрідріх 17 жовтня 1915 р. видав розпорядження щодо шкільництва в окупованих краях. У ньому йшлося і про права української мови. «*В округах воєнного генерал-губернаторства, – наголошено в документі, – на схід від східної границі округів Любартів, Люблін і Янів вживається згідно наказу військового генерал-губернатора українська мова як навчальна в тих народних школах, в котрих більшість дітей розмовляють нею і для яких вона відкрита. Російські діалекти не вважаються за українську мову*» [4, с. 176].

У зв'язку з цією подією голова Бюро культурної допомоги І. Крип'якевич наголошував на якнайшвидшому заснуванні на теренах Волині і Холмщини народних шкіл, відкритті українських гімназій, наукових курсів для учителів, виданні шкільних та наукових підручників, започаткуванні діяльності культурно-освітнього товариства «Просвіта», яке б координувало процес розбудови україномовного шкільництва в краї.

Культурно-освітня робота на цих теренах натрапляла на чималі труднощі, спричинені війною та близьким розташуванням до лінії фронту. До того ж освітній праці на Волині перешкоджали урядовці-поляки, котрі обіймаючи посади в австрійській цивільній адміністрації нерідко нехтували розпорядженнями влади про запровадження української мови, відкриття україномовних шкіл. Так, мешканці Луцька «скаржилися на засилля поляків в органах управління міста та дискримінацію українців в освітньому питанні» [5, с. 56]. Як наслідок затягувалася справа із відкриттям україномовної школи в Луцьку, до якої зголосилися понад 100 дітей. Із дозволом на її заснування зволікав радник магістрату – поляк [6, с. 48]. У Володимирі-Волинському влада понад рік не давала дозволу на відкриття української гімназії. Серед офіційних причин відмови називались «близькість фронту, неспокійність часу, відсутність кваліфікованих сил і гарантій покриття коштів, невідповідність приміщення, тощо» [4, с. 178].

Втім деякі посади в окупаційній адміністрації займали й українці. Так, 18 листопада 1915 р. австрійська військова окружна команда призначила міським головою Володимира-Волинського українця - офіцера, галицького освітнього і громадського діяча, гімназійного професора Гната Мартинця [5, с. 57]. У зв'язку з цим 12 грудня 1915 р. останній інформував І. Крип'якевича: «*Робота незглядна, бо дуже велика, а мало успішна. Населення пригноблене, стомлене, прибите і темне, – констатував Г. Мартинець. – Одна потіха, що не називає себе москалями. Одним словом, сумна доля, а то мабуть лише тому, що ми себе так довго звали “русинами”*» [4, с. 179].

Ініціативу заснування українських шкіл брали на себе і Українські січові стрільці (далі: УСС), що були прикріплені до австрійських окружних команд. Останні займались на Волині вербуванням вояків до австрійської армії. Так, згідно з наказом Головної команди 4-ої армії від 29 січня 1916 р. до Володимира-Волинської окружної прибув чотар УСС Микола Саєвич, до Ковеля – сотник Дмитро Вітовський, а до Луцька – чотар Михайло Гаврилко. Бюро культурної допомоги розробило для них спеціальні рекомендації щодо заснування українських шкіл на Волині, в яких вказувалось, що насамперед потрібно «*заложити шкільний комітет з трьох найсвідоміших людей, найліпше, як самі зголосяться, і написати подання до окружної команди про школу з українською мовою викладання та німецькою як предметом науки. Подань якнайбільше, щоби упередити поляків*» [4, с. 179].

Відвідуючи волинські села, січові стрільці, окрім вербункової кампанії, проводили роз'яснювальну роботу, спілкуючись з місцевими мешканцями, поширювали книги, часописи, надавали допомогу в організації україномовних шкіл. Саме вони були ініціаторами створення в селах шкільних комітетів, формували списки дітей, підшукували шкільні приміщення.

Першу україномовну чотирикласну народну школу було засновано на початку квітня 1916 року у Володимирі-Волинському. В ній навчалось близько 400 дітей [6, с. 47]. Учителями в цій школі були переважно вояки УСС, а навчання проводилося трьома мовами – українською, польською та німецькою. Урочисте відкриття школи відбулося 20 травня 1916 р. Навчальний заклад офіційно мав назву українська чотирикласна народна школа. Однак, на думку деяких волинських дослідників, зокрема О. Разиграєва,

школа у Володимирі-Волинському мала радше характер українсько-єврейського навчального закладу, позаяк значний відсоток учнів складала діти єврейської національності. Як аргумент історик наводить лист керівника Українського шкільного комітету у місті Євгена Черановського до І. Крип'якевича від 15 квітня 1916 р. В ньому, зокрема, зазначалось, що євреї склали більшість учнів школи, внаслідок чого вона була переповненою, а тому існувала потреба в просторішому приміщенні для неї. Окрім того, аналіз шкільних журналів учнів 1–3 класів свідчив про наявність щонайменше 80 % єврейських дітей серед учнів школи [5, с. 57].

Станом на травень 1916 р. українська народна школа функціонувала і в Луцьку. В ній налічувалося близько 100 учнів української національності. В липні 1916 р. відбулось відкриття української школи в Любомлі. Загалом станом на 1916 р. на Любомльщині українські народні школи діяли у Підгородному, Згоранах та Куснищах [5, с. 57-58]. За твердженням волинської дослідниці О. Каліщук впродовж 1916-1918 рр. січові стрільці відкрили в краї від 150 до 250 українських шкіл [1, с. 13].

Зауважимо, що процес розбудови україномовних шкіл на Волині натрапляв на значні труднощі, пов'язані з цивілізаційною відсталістю краю, руйнуваннями, спричиненими Першою світовою війною, бідністю місцевого населення. Однією з головних перепон була гостра нестача учительських кадрів. Для вирішення цієї проблеми Бюро культурної допомоги направляло на Волинь учителів-українців з Галичини, Буковини, планувало відкрити підготовчі курси для місцевих кадрів. Для вишколу майбутніх учителів передбачалось заснування т. зв. учительських семінарів в Холмі (чоловічий і жіночий), Луцьку та Ковелі. Не виключалося в майбутньому й відкриття на Волині вищої педагогічної школи [4, с. 180].

Чималі труднощі у розбудові українських народних шкіл були пов'язані з нестачею фінансових коштів. Тому українські інституції – ЗУР, СВУ і Бюро культурної допомоги неодноразово зверталися до українського громадянства із закликом про пожертви на волинські школи. В українських часописах Галичини систематично публікувалась рубрика «Виказ жертв на волинські школи». Грошові пожертвування пересилали на рахунок товариства «Дністер» у Львові. Так, в рубриці «Жертви на волинські школи» часопису «Вістник» за березень 1916 р. зазначалось, що запасний курінь УСС через Никифора Гірняка перерахував – 800 крон., о. Лопушанський з Кінашова – 10 кор., о. Ковальський зі Скоморох Старих – 10 кор., о. Кабляк із Липиці Долішньої – 6 кор., І. Крип'якевич – 50 кор., полонені українці з табору Фрайштадт через СВУ – 800 кор., полонені українці німецьких таборів Вецляр, Зальцведель, Раштат передали доходи з концертів і вистав у сумі 667,32 крон, сам СВУ – 856 кор. Разом – 2 562,03 кор. [4, с. 182]. Цікаво, що Гірняк Н., пересилаючи 800 кор. І. Крип'якевичу писав: «При тім подаю прагнення загалу стрілецтва, щоби взагалі їх жертви йшли на школи по волинських селах, не в містах, де значна більшість дітей не українських» [4, с. 182].

СВУ й УСС отримували численні листи волинських школярів із подяками за сприяння у відкритті українських шкіл. В одному з таких листів учень Любомльської школи писав: «Нам пані учителька розказувала, що Ви допомагаєте українським школам і полоненим українцям, і ще говорила, що полонені українці роблять дуже гарні представлення. До нас приходять Українські Січові Стрільці. Вони приносять нам багато книжок і газету Союзу визволення України. Я, тато і сестра читаємо книжки і газету. Я Вас прошу, дайте се письмо прочитати полоненим українцям» [4, с. 182].

В іншому листі, направленому до СВУ учнями Устилузької народної школи читаємо: «Передусім щиро дякуємо за прислані нам черевики. Про діяльність СВУ чули ми вже у школі й тому ми вдячні СВУ, що піклується не лише нами, але й нашими батьками, які перебувають в полоні» [4, с. 182].

За підрахунками відомого львівського історика Івана Патера до серпня 1916 р. на Волині працювало вже 29 українських шкіл, у яких навчалося 1 885 дітей. Навчальний процес в народних українських школах забезпечував 31 учитель: 13 січових стрільців, 10 педагогів – з Галичини, 7 – місцевих і 1 учитель з австрійської армії [4, с. 183]. До волинських шкіл з Галичини надходила і навчальна література. Лише від лютого до червня 1916 р. для шкіл Волині було надіслано 8 964 книги – шкільні та бібліотечні.

Кількість народних україномовних шкіл на західноволинських землях поступово зростала. Так на кінець лютого 1917 р. їх налічувалося вже 38 із загальною кількістю учнів 2 164 [4, с. 183]. Про значення української школи для піднесення національної свідомості українського населення Волині писали галицькі політики. Так член президії СВУ О. Скоропис-Йолтуховський, відвідавши навесні 1917 р. українські школи в Ковелі, Любомлі, Кузменцях, Матієві й Володимирі-Волинському констатував: «4–5 місяців Рідної Школи зробили з дітьми те саме, що діється в українських таборах: приспані сили народу пишно розцвітають і вже з маленьких дитячих грудей гармонійно летіть одушевлена пісня про посвяту для рідного краю, про готовність на відважну боротьбу за вільну, незалежну Батьківщину... Росте нова Запорозька Січ і цієї вже наші вороги не здолають уярмити!» [4, с. 184].

Левову частку роботи на місцях перебирали на себе УСС. Вони не лише засновували українські школи (з 37 шкіл в лютому 1917 р. – 27 були стрілецькими), а й облаштовували при них крамниці, збирали етнографічні матеріали, влаштовували літературні вечори і читання [4, с. 185].

На жаль, культурно-освітня діяльність УСС на Волині тривала недовго. Вже в квітні 1917 р. австро-угорська військова адміністрація відкликала частину стрільців, а згодом ліквідувала й комісаріати. Більшість стрілецьких шкіл довелося закрити, окремі з них перейшли під опіку Бюро культурної допомоги. Вже на кінець 1916/1917 н. р. їх залишилося лише 20. Тобто за кілька місяців на Волині було закрито 17 шкіл.

Восени 1918 р. закінчилася Перша світова війна. Водночас розгорталися події, пов'язані з Українською революцією. Зауважимо, що в період урядів Центральної ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії процес розбудови українських шкіл на Волині тривав й надалі. За цей час на Волині з'явилися сотні шкіл з українською мовою навчання. На момент входження Західної Волині до складу Польської Республіки в 1921 р. на її території налічувалося 443 українські початкові школи [6, с. 54]. Дуже швидко ці навчальні заклади вже нова – польська влада закрила.

Отже, Перша світова війна спричинилася до суттєвих трансформацій культурно-освітнього простору Західної Волині. Вперше за багато століть місцеве українське населення отримало можливість навчати своїх дітей рідною мовою. Становлення україномовного шкільництва у волинському краї відбувалось з великими труднощами. Давалася взнаки тривала русифікаційна політика влади, бідність місцевого населення, спричинена наслідками Великої війни, відсутність національно-свідомої інтелігенції в краї. Усе це впливало на матеріальне становище, кадрове забезпечення та зміст навчального процесу в українських школах.

Водночас активна діяльність на Волині українських громадських і освітніх організацій, насамперед Галичини, сприяла формуванню освітнього простору, орієнтованого на потреби місцевого населення, зростанню мережі україномовних шкіл в краї, залучення до цієї роботи національно зорієнтованого вчителства. Культурно-освітня активність ЗУР, СВУ, УСС на західноволинських землях в роки Першої світової війни зробила помітний вплив на піднесення національної свідомості місцевого українського населення, сприяла формуванню національної ідентичності волинських українців. Досвід функціонування української школи в умовах війни заклав підґрунтя для подальших освітніх трансформацій у період революційних подій 1917-1921 рр. та міжвоєнної доби.

Література:

1. Каліщук О.М. Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914–1918 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2003. 18 с.
2. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 404 с.
3. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Чернівці: Букрек, 2011. 879 с.
4. Патер І. Українські школи на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі під австро-німецькою займанщиною (1915-1918). *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть): монографія* / [відп. ред. Ігор Соляр; упоряд. Наталія Колб]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Кн. 2. С. 173–198.
5. Разиграєв О., Скальський В. Волинь у 1914–1916 роках: воєнно-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 51–67.
6. Syrnuk M. *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław : Krynica desing studio, 1996. 186 s.

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: